

По сих передвступних поясненнях я спинюсь на найбільш інтересних записках сеї компіляції. Під роком 1496 читаємо таку серію:

В льто 7004 приходиша в Волинскую землю сынове перекопского царя Мен-кгирея съ всею ордою Перекопскую и много зла сотвориша Волинської земли: и церковь, и монастырь святого Николы в Жидычине съжгоша, и полону безчислено вѣзша, а ины посекоша. И обогнаша князя Семена Юрьевича и пана Василя Хрептовича, намѣстника володимерскаго, и князя Костянтина Острозкаго, и всѣх волынцов въ градъ Ровном. И начаша татарове не въ мнозѣхъ приѣзжати к граду, наши же не видѣвши, яко множество их, и рекоша к собѣ: «Сътворим что мужско!» И выехаша противу их пред мѣсто, и биша(с)я крѣпко с ними, и убиша от них нѣколико. И выступиша множество татаръ, в видѣвъ князь Семень, яко невѣзможно стати противу им, и възвратися въ град. И половци(!), окупа взявше, и со всѣм пленом възвратишася въ своеси.

Тои ж осени прииде ис Царгорода от патріарха Нифонта посол — келейник его старецъ Исафъ, и митрополита киевскаго Макарія послы с ним: Деонисей старецъ а Герман діакон. И принесоша листы благословены под великими печатями оловяными великому князю а великой княгини, и митрополиту, і епископом, и князем, и бояром, и всѣм православным христіяном. Токмо прирече патріарш послал епископом: «Да не поставите потомъ митрополита, аще преже от нас благословеніе берет,— кроме великоє нужда»¹. Они же рекоша: «Мы не отщемеся древнихъ обычаевъ съборными церкве цариградкїа и благословеніа отца нашего патріарха, но за нужною сътворихом се, яко же и преж нас сътвориша братїа наша епископи при великом князи Витовте: поставиша митрополитом Григорія Цемивлака, яко же и (в) правилехъ святыхъ апостол и святыхъ отецъ писано (єсть): два или три епископа безо всякого прекословіа епископа да поставят. Посол же рече: «Добре сътвористе, яко нужда ради и закону измѣненіе бываєтъ».

Тои ж осени великий князь Александръ и коро(ль) пол(ь)скый Ольбрахтъ, брат великого князя, снималис(я) в Парьцеве; никто же не вѣсть, чего ради снимашася. Слышахом бо сами нѣ от которыхъ вельмож их², яко и панове их рада о сем не вѣдали. Бысть же сїи снемъ у пост(т) пред Рож(де)ством Христовым, на память преподобнаго отца нашено Алимпїа столпника, въ 26 ноеврѣя мѣсяца.

А въ 28 того мѣсяца на память преподобнаго мученика Стефана Новаго исповедника прииде у землю Волинскую брата его жь сынъ (безбожнаго перекопскаго царя Меньдли-кгирѣя)³ Спончакъ солтанъ съ множествомъ вой — окаянихъ агарянь, и плениша усю Волинскую землю мало не до конца, и Лядской земли немало. И множество безчислено христіан плѣниша, а иныхъ различными смертми умориша, и возвратишася восвоеси — Богу попустившю грѣхъ ради наших, и вся съвершиша на нас черес уста Давида пророка, въ псалмѣ 78: «Боже, придоша языци въ достояніе твоє», и прочая — въ конецъ. Не Богу нас оставляюще, но нам Его не взыскающим, сего ради вся прииде на ны сіа. Нѣкогда бо приступиша іудеи къ Богу нашему Іс(сусу) Христу, глаголюще, яко Питать кровь исъ жертвами их смеси. И рече им Іс(сус): «Столпъ силуамскїй паде и 18 муж поби; мните ли, яко си(х) всѣхъ грѣшнѣйшихъ? но аще не покаетес(я), вси такожде погибнете!» Вси бо

¹ Крім крайньої потреби.

² Інтересна вказівка про досить високе соціальне становище автора.

³ Сі слова в дужках — явно додані компілятором (на се вказує й форма імені Менглі-герая в порівнянні з попереднім «Мен-кгиреем»). Очевидно, у волинськїм архетипі се оповідання безпосередньо притикало до історії ровенського погрому (вище); записи про царгородське посольство і парчівський з'їзд вставлено потім і розірвано стилістичний зв'язок волинських записок: стала неясна фраза «брата его жь сынъ» і відчулася потреба пояснення.

уклонихомся от Бога укупе и неключими быхом! нъс(ть) творяй благостыня, нъсть до единого! (Далі — молитва, що закінчується словами: Воскресни, Господи, помози нам, и разгони языки агаряньскія, хотящая бранем, и изба-ви нас имени твоего ради — исповѣмы ся тобѣ в род и род и возвѣстихом (читай: возвѣстим) хвалу твою!)

В лѣто 7005 мѣсяца марта в 20 день приходиша татарове и с турки у Во-льнскую землю и воеваша около Кремянца и съ четыреста душъ плѣна взем-ше, возвратишася в своя. И обрася князь Михайло Острозскій¹ и с своими людьми и угна их за Полоным, и изби их всѣх, и плѣн весь возврати, и возвра-тися с похвалою въ о(те)чество свое, о благодарствѣнная пѣсни Богу вос-пѣвая, яко рукою Его спасе плѣненныя и изби чада агаряньскія.

Того ж лѣта придоша татарове перекопскіи и поплѣниша множество плѣна уво-Олѣвской волости и в Мозырской, и вгониша их князь Михайло а князь Костянтин Острозскій съ дворяны князя великого на другой недели у суботу по Велице дни у земли Брясловской на Сороце-реце, на Кошиллов-скихъ селищахъ, а другихъ верх Умы-реки у могилы Петуховы, избиша их всѣхъ до конца, а плѣнъ весь отплѣниша. Убили царевича Акманлу и влана Мамы-шю-биру, уланова сына, а всих их убито триста и сорок, а нашихъ одинъ че-ловѣкъ, и то от простыхъ. Съ уже второе знамя Г(оспод)ь Богъ сътвори: побе-ду дарова православнымъ единого лѣта надъ безбожными агаряны! Аще обра-тимся к Г(осподу) у Богу истиннымъ сердцемъ — и до конца съкрушит их. Сим же правовѣрнымъ княземъ даруй Г(оспод)и многолѣтное здравіе и укрѣпи десницу ихъ и грозныя ихъ сотвори супостатамъ нашимъ, да прославимъ тя, единого Бога и человекѡлюбца.

Того лѣта мѣсяца мая у первый день шестое недели по Велице дни, у понеделок, убили безбожныя татарове прекопскіи преосвященнаго митропо-лита киевскаго и всея Руси архиепископа Макарія, пореклом Чорта, у селе Скриголовѣ на Бчичи-реце, а пят(ь) мил(ь) от Мозыря. Тут его нагнаша, не въдушю о нихъ никомуждо: безвести увондоша у землю и всѣхъ, еже с нимъ, по-биша, а иныхъ у плѣнъ побрали, и много иныхъ волостѣй воземши и мѣстъ пожог-ши и людей безчисленно пленивши, возвратишася восвояся, — Богу попускаю-щю грѣхъ ради нашихъ, — съгрѣшихомъ бо отъ ногъ и до головы. Но уповаю на Бога, яко сему архиерею божію сіа случися смерть к большому его мздовоз-даянію, а к нашему наказанію. Занеже былъ поехалъ до Киева — хотя помощи церкви божьей Софії, разореной тѣми ж агарянами прежде. Ино Богу тако попустившю о немъ, ими ж судбами своими вестъ: судьбы бо его без(д)на мно-га. Сего ради ужаснемся, братіе! аще святому архиерею божію тако случися, Богу попустившю, а мы како избежимъ праведнаго гнѣва Его по дѣломъ нашимъ? А прежъ скончанія его осмя седмицѣ яви ему некто розлученіе души отъ мира сего. Но некако усумнеся о семъ, яко человекѣкъ плот(ь) нося. Но аще у су-ровѣ тако содѣлася, у сусе что будетъ? Но Господи, Господи, потерпи еще на нас! Не сотвори намъ, яко Іерусалиму, оставившимъ тя и не ходившимъ у пути Твоего, но възри на насъ милостивно, яко иногда на невѣтяне! Занеже прахъ не можеть стояти противъ бури, тако ни мы не можемъ стерпети гнѣва Твоего. Мало казнѣ, а многомилостивно исцѣли! Не можемъ бо долго носити гнѣва Твоего! Жестоко ест(ь) пити чашку пельна, гнѣва Твоего!

Никогда бо сіе случися у Руской земли прежъ сего, отнеле ж и прияхомъ крещеніе, яко нынѣ сотворися тому архиерею божію отъ поганыхъ. Но сія вся праведнымъ Твоимъ судомъ навель еси на ны грѣхъ ради нашихъ! В судъ и поноше-ніе быхомъ грѣхъ ради нашихъ! Но не предай же насъ до конца имени Твоего ради — да не рекуть намъ супостаты наши: где естъ Богъ вашъ, на нь же упо-ваете? Можешъ, владыко, елико похощеш(ь), помози намъ, яко низпадаемъ!

¹ Натяк на евангельскій афоризмъ: коли з сировимъ деревомъ (праведными людьми) сталася біда, що буде з сухимъ (з грѣшными людьми)?

Того ж лѣта поиде великий князь Александръ со всеми вои своими литовскими и рускими, жимоитскими и иными противку царя перекопского. И стоя в Жеславли и отголе поиде до Бряславля, и тамо город заруби, и опят(ь) възвратис(я) во свою землю со всеми вои своими. А царь не смѣ ополчитись противу его.

Того ж лѣта ходи король полскій Облахтъ в землю Волоскую со всеми вои своими. И многа зла вои его сътвориша церквамъ и образомъ Божиимъ — срам и писанию предат(и)!¹ И взя миръ с волоскимъ черес брата своего послы — короля чешского и вгорьского Владислава в възвратис(я) на свою землю со всеми вои своими. И которою дорогою повѣле ему поити волоский въ свою землю, туда не восхоть поити, и поиде просто до Снятина по Буковиню. И преидоша волохове и туркове на него, и много отъ вой его убиша, а сам король в то(й) час бѣ боля.

Того ж году преставис(я) Васьян, священный епископъ володимирский.

У сихъ для прикладу наведенихъ двохъ рокахъ виразно виступають передъ нимъ три верстви чи три серіі записів.

Записи волинські — зайняті головно татарськими нападами, що стали злобою дня в тихъ часахъ; вони явно зв'язані з місцевими церковними колами, дуже уважні до всякихъ місцевихъ ієрархічнихъ подій, з другого боку — для тутешніхъ аристократичнихъ фамілій (особливо князів Острозькихъ).

Записи митрополитські, що походять, може, з самого кліросу, — хоча, наприклад, запис про смерть митрополита Макарія своїмъ стилемъ (побожними міркуваннями, молитвами і т. ін.) дуже близько наближається до волинської серіі.

Записи на теми політичного життя великого князівства Литовського і Польщі, зачерпнені від якихось «вельмож», — діловиті, позбавлені побожнихъ рефлексій.

Тепер іще спинимось на повісті про перемогу князя Острозького під Оршею і похвальнимъ слові йому, що ними закінчується літопис. З огляду на визначний — при загальній бідності нашого матеріалу — літературний інтерес сього твору я наведу його в цілості.

Индикт 2, август(а) 1 день, в лѣто 7023 году Василей Иванович, великий князь московский, преступив докончаніе и крестное свое цѣлованіе, от меньшаго на большое зло подвигнулся, имѣя ненасытную утробу лихоимѣнія: некоторые города, очину и дѣдину великаго, славнаго государя Жигимонта короля полскаго и великаго князя литовскаго и рускаго, княжати прускаго, жимоитскаго и иных, почал поседати, и славный великий град Смоленскъ взять. Бо неть пуцаго человеку, какъ възделене чужога имѣнія: и кроткаго, и смирнаго немилостива и некротка чинити!

Онъ великославный король Жигимонтъ свою правду² держаль ему непорушно и невыступно въ всем, и видячи его насилуваніе и хотячи боронити свое очины — Литовское земли, възма Бога на помочь и свою правду перед собою имѣя, зъ своими князи и паны и храбрыми вдатными витязи своего двора кралевскаго напротивъ его пошель, помянувше слово пророчское, што Г(оспод)ь грѣдымъ противитс(я), а смиреннымъ милость и помощь посылаетъ.

¹ Православний літописець співчуває православнимъ молдаванамъ, що з нихъ знуцаються католицькі вояки короля Альбрехта. І далі видно, що він стоїть по стороні Молдови проти поляків.

² Присягу.

И пришед, и стал в Борисовъ на великой рѣце Бѣрезыни, и напротивъ неприятѣля своего великого князя московского отправил и послал своего великого воеводу и славнаго и великоумнаго гетмана князя Костянтина Ивановича Острозского, пана виленского, старосту луцкого и брянскавльскаго и иных, маршалка Волынское земли¹, с некоторыми велможями, князи и паньрадами своими, и з своего двора вдатными и храбрыми вои литовскими и русскими. И в то врѣмя приехали до великого короля Жикгимонта на помоч панове лядскіи и дворяне вдатныи, рицери коруны Полское. И вси посполе, возма Бога на помоч и вооружени бывше г(оспо)даря своего Жикгимонта наукою, смѣло дръзнуша и поидоша навпротивку много множества людей великого князя московского. Оным же в то ж врѣмя будучим на Дрюцких полѣх, и вслышавши силу литовскую, оттоля отступиша за Днепръ, реку великую.

Успомянем слово великого Нифонта, как пишеть к вѣрным христіаномъ: «Тайну цареву годно таити» — рекучи — «рады г(о)с(по)д(а)рьское замкнутое негодно всим повѣдати; але дѣло и храбрость мужства доброго и смѣлого чловѣка годно всим объявляти, абы напотом иншии тому вчили и смѣлость мѣли». Как же и въ нынѣшнее врѣмя случися нам видѣти того доброго а храброго воина пореклом стратилата князя Костянтина Ивановича Острозского, навшшего гетмана литовского. Напрѣвѣи Божею помочю и приказанем и наукою г(о)с(по)даря своего великого короля Жикгимонта слушное исправленье войска, братское любовное соединение ласкаве злучил и поставил. И како преиде до реки Днепра под Оршою, градом каменым, и виде, яко быс(ть) не борзо преходимъ путь водный. И яко богобоязливый муж и справца военный тот славный великий гетман князь Костянтинъ Иванович бегъ до церкви святой живоначалной Троици и к святому великому чудотворцу Христову Николе и пад, помолися Богу. И въспомяну справу и смѣлость храброго Антиоха и великого гетмана царя Александра Македонского; како он войску персидскому реку Арсинарскую прейти повель: прѣвѣи сквасишася, а последнии, яко по суху, преидоша, так теж и он передним людем плыти повель, а последнии вже яко по броду преидоша. И тако спѣшно на великом поли рошском² напротиву москвич въоружишася.

О великии вдатныи витязи литовскии! уподобилися есте своим мужством храбрым македоняном, справою и наукою князя Костянтина Ивановича, второго Антиоха, гетмана войска македоньского!

И так своего чловѣчества смѣлост(ь) вказал яко храбрый рыцарь и вѣрный слуга своего г(о)с(по)даря: с тыми велико-многочисленными вои литовскими, не щадячи³ самими себе на великое множество людей неприятѣльских сягнули и вдарили, и множество людей войска его поразили и смерти предали — на осмѣдсят тысяч! А иных живых въ плѣнь поимали⁴ — их же имѣн здѣ вписати не вмѣстихом.

Так своєю вѣрною послугою г(о)с(по)дарю своему великому королю Жикгимонту радость вчинил: напрѣвѣи церкви божьи христіанскіи, и многих мужей и жон от их насилувань оборониль. Здѣ исполнилося слово святого отца Ефрѣма: «Силный изнеможе, а здоровый разболѣся, а радовой ся въсплака, а дръжай погуби». Мнѣ ся грѣшному видить: ныне все то ся стало великому князю Василю московскому. Помянем слово пророка Исаия, сына Амосова, што пророчествовал о послѣдних днех, провидевъ Духом Святым, так рече: «За умножение злобы людей и многыи их неправды пролиется кров их яко вода силна; хоробрый и грѣдыи от мѣчов падут: одинъ ратный справедливый погонить несправедливых 100, а от ста побѣгнет 1000, и плоть их будет на снѣдь звѣрем и птицам, и кости их на позор всякому животу». Ныне

¹ Ся старанна титулатура князя Острозького — прояв особливого для нього пѣтизму.

² Зам. оршском.

³ В друкованім: нащадячи.

⁴ Вчисляються найбільш значні полоняники.

тым пророчеством подарил Бог князя Костянтина Ивановича, навѣщшаго гетмана литовскаго —

што его справоу и зраженіємъ войска пльков
и его смѣлого сердца и руки сягненьемъ
люди Московскаго побили;
и тыхъ збитыхъ плоти звѣри и птици ядятъ,
по земли кости волочачи,
а стопленихъ водами рыбы клюють.
О пречестная и премудрая главо!
Како ты нареку и похвалю?
Коротькостію языка моего
и художествомъ ума моего
не могу ся домыслити,
кую славу и честь въздати
твоего справленію дѣлу!
Мужества твоего крѣпость
равна ес(ть) великому царю индійскому Пору,
котрому жъ многи цари и князи
противнии быти не могоша.
Его жъ дѣлу и чести
обличность твоего велможства показується,
какъ же нынѣ милостію Божіею
и тежъ щастіемъ великославнаго г(о)с(по)даря Жикгимонта,
короля и великаго князя
таковому силному пану,
великому князю московскому,
отпоръ вчинили есте своиѣ руки дѣломъ,
и зъ храбрыми рыцери оными
вдатными витязи,
с князи и с паны и зъ дворяны г(о)с(по)дарьскими,
великаго княжества Литовскаго и Рускаго
и съ пособлю великославныхъ и шляхотныхъ рыцарей,
вдатныхъ пановъ поляковъ, посполите¹
съ всеми своими² добрыми помочники и вѣрными
яко одны от добрыхъ вой свое мужство показали есте,
и многыи замки столечныи и мѣста славныи
великаго княжества Литовскаго и Рускаго привпокоили есте.
За што жъ ты, великославный гетмане, от господаря твоего
великое и высокое чести достоен еси!
Прировнани есте великимъ храбрымъ рыцеремъ
славнаго града Родоса,
которыи ижъ своимъ мужствомъ
многии замки христіанскыи
от поганскихъ рукъ впокойны чинять,—
вашего мужства отпоромъ
такорому силному пану
тоѣ жъ славы и чести сподобили ся есте
тою вашою послугою
г(о)с(по)дарю своему³
великому королю Жикгимонту
радость вчинили есте⁴.

¹ Надр.: посполите.

² Надр.: твоими.

³ Надр.: твоему.

⁴ Надр.: вчинил еси.

За таковий вчинок не толко здѣшних великихъ столечныхъ городов — на нихъ сѣдети достоин еси, але и самого Божьяго града Іерусалима достоин еси владети.

Мужства твоего крѣпос(ть) от Востока до Запада слышат(и) будет — не токмо единому собѣ, але и всему княжеству Литовскому тую славу и высоту мужства вчинил еси.

Еще ти приложу смѣлости и храбрости: уподобился еси сыну Ровоавову Авию, што воевал на десять колень Израилевъ и въбил з нихъ силныхъ людей за единъ день пять сотъ тысячъ. Сто ж дѣду и ты наслѣдникъ явися, москвичъ избиваа, не в цѣлый день, але въ дни 3 години на осмѣдесятъ тысячъ побил!

И тако мужства ти храбрость подобна Тигранису, царю арменскому, о котромъ же премудрый философъ Фролос от Ливия пишетъ: пришедши Тигранис, царь арменский, и съсеклся съ Антиохомъ и измогъ войско его и самого из града выгнал, Антиоху бѣжавшу предъ нимъ в Перскую сторону. Тако и ты, честная и вѣлеумнаа главо, сътвори съчу з великимъ княземъ Васильемъ московскимъ и побил войско людей его, и самого выгнал з града Смоленска, великому князю Василю предъ тобою бежавшу у Московскую сторону, у свои восточныя грады¹.

Князю ж Костянтину бывши под Смоленскомъ и от Смоленска възвратившуся, и взялъ грады тыи, которые вже служили великому князю московскому: Мьстиславль, Кричевъ, Дубровну. И повель имъ по прѣвому служити великому княжеству Литовскому, а самъ поиде в Литовскую землю къ г(о)с(по)дарю своему великому королю Жиггимонту. Король же, услышавши приеханье его и всихъ вой своихъ литовскихъ и русскихъ вдатныхъ витязей, принялъ ихъ з великою честію у своемъ столечномъ градѣ Вилини дек. 3 день, на святого пророка Софониа.

Великославному г(о)с(по)дарю
королю Жиггимонту Казимировичу
буди честь и слава на вѣки,
побѣдившему недруга своего
великаго князя Василя московскаго!
А гетману его вдатному
князю Костянтину Ивановичу Острозскому
дай Боже здоровье и щастье впрѣдъ лѣпшее!
Какъ нынѣ побилъ силу великую московскую,
абы такъ побивалъ сильную рать татарскую,
проливаючи кровь ихъ бессурменскую!

Я піду ще далі і спинюсь на деяких записках тих же часів: початку XVI в., що знаходяться в Литовському літопису ширшої редакції (т. зв. копії Биховця). Літопис, дуже інтересний як твір літературний, належить пізнішому часові — другій половині, більш того, — мабуть, останній чверті XVI в., хоч у самотній своїй копії він уривається під роком 1507, а як літературно-історичний твір, на жаль, досі нітрохи не був обслідуваний, і я не можу, в рамках цієї праці, до сього братися. Він пройнятий аристократичними тенденціями: писаний із становища владущих родів великого князівства Литовського і з сього становища дуже характеристично освітлює, наприклад, історію вбивства великого князя Жигимонта

¹ Тут наступає фраза, додана, очевидно, при переписуванні сього слова до Супрасльського рукопису: взята із запису про здобуття Смоленська Москвою (с. 148) і недоречно повторена на сім місці: «и после себе владыку смоленского Варсонофия звел с Смоленска на Москву».

Кейстутовича¹, або конфлікт литовської аристократії з улюбленцем великого князя Олександра князем Михайлом Глинським. Се зближує його з волинськими записами Супрасльського рукопису — тільки та аристократія, із становища котрої писаний ширший литовський літопис, не українська, а білорусько-литовська, і в супрасльських записах ця аристократична тенденція не виступає так яскраво і гостро. Але нам в ширшому Литовському літопису особливо інтересні ті записи початку XVI в., які безсумнівно походять хронологічно з цього ж таки часу, початку XVI в., а з другого боку — географічно і тематично (особлива увага до татарських нападів і татарських справ!) виявляють свою близькість до супрасльських записів. Вони можуть походити з того ж Слуцького князівства, сусіднього з Волинню (що в попереднім було зазначене як можливе місце скомпонування Супрасльського літопису) або з інших сторін українсько-білоруського Полісся (з котрогось тутешнього монастиря). Для доповнення вищеподаної колекції подаю ще кілька уривків з сього ширшого Литовського літопису:

Тое же осени (1502) приде вѣсть королю Александру, иже татарове, перешедши рѣку Припеть, воюють по волостем. Король же писал до князя Михайла Семеновича Слуцкого² и послал к нему на помоч воеводича подольського Яна Бучацкого, а с ним дворан своих литовских и русских и рацов³ не мало. Князь Семен же Слуцкий з паном воеводичом и со всеми вышереченными двораны гонили за татары и догнали их немногих за Бобруйском в шести милях на реце на Уже; было их толко пултораста, и дошедше, побили их и назад вернулись.

Тое ж осени был бой з татарами за Вручим, в семи милях, на реце Ужи, князю Федору Ивановичу Ярославича⁴ и князю Юрию Ивановичу Дубровици-

¹ Тут до речі буде нагадати се оповідання, що кидає світло на літературну творчість великого князівства Литовського, що розвивалася на старих київських традиціях:

Пануючи князю Жигимонту на Вильни и на Троцех и на всех Руских и Литовских, и на Жомоицких землях, и силные окрутенства чинил подданным своим, а златаца над рожаем шляхецим: немилостиве их имал и тяжкие окрутенства над ними чинил, невинне их карал и мордерства над ними чинил, jakie вымыслити могл — над всеми княжеты и панеты и рожаем шляхецим всех земель: Литовских, Руских и Жомоитских. И был тому рожаю шляхецкому вельми окрутный и всеми учинки своими злыми прировнанный есть ко Антиоху сирскому и Ироду ерусалимскому и к предку своему великому князю литовскому Тройдену, который сильные окрутенства чинил над землями Ляцкими и Рускими. (Дуже цікавий з літературного становища відклик до оповідання старого Волинського літопису про Тройдена). И ты подданныи его, вся шляхта, тому терпѣли, як вѣрныи рабы пану своему, и ничего злого ему не чинили, ани мыслили. И он же окаяник князь великий Жигимонт не насытился злости своей, и мыслил у сердцу своем, по диаволу научению, каковыи весь рожай шляхецкий погубити и кров их розлити, а поднести рожай хлопский — псю кров. (Пол. собр. лѣт., т. XVII, с. 532—533, переписую з латинки, котрою списана копія Биховця).

² Син Михайла Одельковича, сятото 1482 р.

³ Сербів — з надвального війська.

⁴ Князь пинский, швагер князя Слуцького.

кому, и князю Григорию Глинскому, старосте друцкому. И Божиим перепущением грех наших ради татарове наших побили. Тогда и князя Григорья Глинского и Горностая убили.

Тое ж осени месяца августа тридцатого дня приде сын его¹, Мендыскирей², цара перекопского, Битес-кирей солтан со шестма тысячами татар безвестно. Напервей приде ко граду Слуцку, князь же Семен Михайлович в тот час был в Слуцку, и не ведаючи ни о чом, толко возривши з города за мисто, на реку Случ з церкви святого Юрья, и увидели татар, скачучих на конях и мужи и жены имаючи и стынаючи. И видевше сие³ напрасное прихождение поганское, князь Семен Михайлович з теми, которые с ним были во городе, подивилися таковому наглому неведомому приходу их, иже одного дня перешедше реку Припять и того ж дня пришли к Слуцку, двадцать и пять миль; иные же того дня минувши Случеск и дошли до Копыля, еще од Слуцка пять миль. Князь же Семен не домывается, што начати а што чинити, людей бо с ним на тот час в городе было вельми мало, вси были по селом. Татарове бо их всех отлучили от города и стада конские побрали. Князь же только з вельми малыми людьми в городе затворился и послал до короля до Вильни, повидаяючи о том. Бете-кирей же царевич сам кошом стал под Слуцком за Умодем, татарове же пошли в загоны в землю, и шедше, воєвали около Клецка и Несвижа, ижегше город Клецк, и были, недоходчи Новгородка в шести милях на Исколти, (и) вернулись. Многие места и села пожгли и неи(з)реченное кровопролитие христианству сотворили, и з многим полоном и добытком собралис(я) к Слуцку и без жадное шкоды вси в целости назад вернулись. Король же Александр некоторых немногих дворан своих послал до князя Семени до Слуцка, они же, бывше в Слуцку и дождавшись, што татарове в целости вышли, они же возвратилися к Литве.

Зробимо підсумок. Наприкінці XV і XVI вв. бачимо в Північній Україні і на Білоруси, в суміжних білорусько-українських сторонах літописання в різних осередках, а їхні записи об'єднуються в компілятивних літописних збірках. Єсть певний літературний обмін, потяг до історичного синтезу, хоч би в чисто механічних формах — аналогічно до старих українських і нових великоруських загальних літописних зводів. Кафедри і монастирі, видко, все ще відіграють в тім переважну роль. Взірцями служать, очевидно, старі літописи. Пишучи про сучасні події, автори не раз ідуть і в фразеології за записами XI—XIII вв. про напади половців і татар (бачили ми в одному записі навіть назву половців замість татар!); їх прикладом пускаються в побожні міркування про знаки Божого гніву і дають вихід пригніченому настроєві в молитвах, аналогічних з тими, які читаємо в київських літописах XI—XII вв. Сама мова зближена до старої церковної, і місцями тільки не витримана граматики і орфографія зраджує писаря кінця XV в.— як у сучаснім посланні про митрополита Йону (нижче). Так у супрасльських записах 1490-х рр. Записи ж ширшого Литовського літопису, хоч писані на ті ж теми, вже далеко вільніші від старих літописних взірців. Не кажу про їх

¹ Знову слід вирвання звістки з іншого зв'язку.

² Друк.: корейя.

³ Друк.: сия.

мову: можна припустити, що пізніший складач літопису підновив їх мову, під один фасон із своєю; але зміст, мабуть, заховав би більше старого характеру, коли б такий стиль був у їх архетипі.

Посередині стоїть повість про Острозького з похвалою йому. Вона далеко менш традиційна, і в формі, і в змісті виявляє більше самостійності в пристосуванні до нових інтересів життя. Цитати церковного характеру сходять на другий план перед мотивами сучасної рицарської повісті, котру ми вище одмітили як інтерес дня: Александрія, історія Флора, оповідання про родоських рицарів дають себе відчувати тут дуже живо. Гіперболічне число побитих Острозьким москвичів переносить реальну історію Оршанського побоїща в площину баснословних подвигів героїв лицарських романів. Історична орієнтація автора цілком політична, а не церковна: москвичі для нього не одноцерковники, а політичні вороги; він пише зі становища литовського державного патріотизму, а не зі становища православної церкви. У формі звертає увагу на себе чергування чистої прози, риторичної каденції і поетичного речитативу, близького до аналогічних речитативів Слова о полку Ігоревім, з одного боку, пізніших дум — з другого. Мова сильно зближена до світської, нової книжної, що вироблялася на переломі сих століть.

Все це надає цьому невеличкому творові визначний інтерес; він ще раз свідчить, що книжні кола не тільки консервували старі літературні засоби, а вміли їх удосконалювати, приспособляючи до вимог часу.

З цього погляду характеристичний факт: вартий того, щоб його зазначити, хоч він ще цілком сирий, не простудійований в подробицях — в своїх відносинах до українського літературного життя XVI в. Се імпульс, заданий історичній праці й історичним інтересам взагалі появою популярних друкованих історичних компіляцій польською мовою. Відкриває їх «Хроніка всесвіту» Мартина Бельського (Вольського), випущена в 1550 р.— се перше видання втрачено, але 1554 р. вийшло друге видання, а 1564 третє; «повеленієм короля Жигимонта» (Ж.-Августа) переклав її руською мовою якийсь Амброжей Брежевский, і за її поміччю зараз же доповнено «хронограф», що містив матеріал східнослов'янський і південнослов'янський, а компіляція Бельського давала змогу його доповнити матеріалом західним. Цей доповнений хронограф — власне західні доповнення до старого хронографа, звісні і в українських копіях XVI і XVII вв., і здавна звертали на себе увагу. Новіші досліди над хронографом С. П. Розанова значно зменшують цікавість сих варіантів, бо проведене ним порівняння копій привело його до переконання, що протограф їх

був не український, і він думає, що се була робота якогось великороса, хоча й зроблена десь на Білорусі чи на Україні¹. Тим не менше ці його спостереження не розв'язують, а, навпаки, ще з більшою силою нагадують нам потребу шукати історичних компіляцій нашого старого київського і пізнішого литовського матеріалу з новим, даним Бельським, Кромером, Гваньїні, Стрийковським. Такі компіляції, безсумнівно, мусили з'явитись на Україні — Білорусі ще в XVI в., хоч досі на себе звертали увагу тільки пізніші компіляції, XVII віку².

Інші взірці стилю і літературної справи другої половини XV і першої половини XVI в. Я сказав, що при великій бідності чисто літературних пам'яток тої доби книжні люди при нагоді, коли їм доводилося братись за перо, виявляють певне літературне вишколення, начитаність, знайомість з літературною традицією. По кількох взірцях печерської книжності, наведених вище, звернімось, наприклад, до цього текстаменту князя Андрія Володимировича, списаного з його наказу в Печерськiм монастирі 1442 р. Син колишнього київського князя, що приїхав до Києва поклонитися гробові свого батька та інших свояків (між іншим, того ж Скиргайла, його дядька), що лежали в Печерськiм монастирі, під впливом побожних роздумувань і розмов з печерською братією, постановляє списати свої розпорядження на випадок смерті, і незвісний ближче «старець Пахнутій Лихачів брат», що полишив своє ім'я як писар цього тестаменту, вкладає гадки князя в таку літературну форму:

Се азъ рабъ Божій князь Андрей Владимировичъ прїѣздилъ есмь въ Киевъ съ своею женою и съ своими дѣтками. И были есмо въ дому Пречистыя, и поклонилися есмы пресвятому образу ея и преподобнымъ, и богоноснымъ отцемъ... печерскимъ. И благословилися есмы у отца нашего архимандрита Николы и у всѣхъ святыхъ старцевъ. И поклонихомся отца своего гробу, князя Владимира Ольгердовича, и дядь своихъ гробомъ, и всѣхъ святыхъ отцевъ гробомъ въ печерь. И размыслихъ на своемъ сердци: «Колико то гробовъ, а всѣ тыи жили на семь свѣтъ, а пошли всѣ къ Богу. И помыслилъ есмь: «По малъ и намъ тамо поити, гдѣ отци и братія наша». И подумаль есмь съ своею княгинею и съ отцомъ съ Николою архимандритомъ печерскимъ и съ святыми старцы и съ своими бояры. И отписаль есмь... (наступають розпорядження)³.

¹ Розанов С. П. Хронографъ западно-русской редакціи, в XXV т. Лѣтописи занятой археограф. комисіи, 1913; текст виданий в XXII т. Полного Собрания лѣтописей, 1914. Звернув увагу на українські варіанти хронографа ще А. Попов, Обзоръ хронографовъ русской редакціи II (1869), с. 24, потім В. П. Науменко, Хронографы южно-рус. редакціи, Ж. М. Н. П., 1885, кн. V; Шахматов А. А. Къ вопросу о происхождении хронографа, Сборник Акад. н., т. 66, с. 37 і далі; Истринъ В. Александрія ру. хронографов, с. 263 і далі; Иконников, Опыт русской исторіографіи, II, с. 1543 і далі.

² Про них у Іконнікова, там же.

³ Акты Западной России, I, с. 46.